

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Теорія держави та права»

обов'язкових компонент освітньої програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

08 Право (081 Право)

за темою

«Юридично значуща поведінка»

м. Харків

2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 2023 р. №

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 2023 р. №

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
(протокол від 18.08.2023 р. № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент **А. М. Шульга**.
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **І.М. Погрібний**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **О. С. Передерій**.
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **І. Л. Невзоров**.

План лекції

- 1. Юридично значуща поведінка**
- 2. Правомірна поведінка**
- 3. Основні види правомірної поведінки**
- 4. Правопорушення: поняття, види**
- 5. Склад правопорушення**

Література:

1. Дудаш Т. Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції / Т. Дудаш // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 50. Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка . 2010 . С. 19-24
2. Кузьмін, С.А. Теорія держави та права в питаннях і відповідях : посібник. - Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2015. 122 с.
3. Оборотов Ю. М., Завальнюк В. В., Овчиннікова А. П. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Фенікс, 2019. С. 420.
4. Проблеми теорії та історії держави і права : зб. статей / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.. Львів; К. : ЛьвДУВС, 2011. 164 с.
5. Правопорушення // Митна енциклопедія : у 2 т. / І. Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін.. — Хм. : ПП Мельник А. А., 2013. — Т. 2 : М — Я. — С. 289. — 536 с. — ISBN 978-617-7094-10-3.
6. Правопорушення // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.. — 2017. — Т. 3 : Загальна теорія права. — С. 574. — ISBN 978-966-937-233-8.

7. Правомірна поведінка // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.. — 2017. — Т. 3 : Загальна теорія права. — С. 568. — ISBN 978-966-937-233-8
8. Голубовський В. Є. Правомірна поведінка: теоретико-методологічний аспект дослідження / В. Є. Голубовський // Часопис Київського університету права . — 2012 . - №1 . - С. 68-72.
9. Захаркевич Т. С. Формування правової поведінки в контексті побудови в Україні правової держави / Т. С. Захаркевич // Часопис Київського університету права . — 2012 . - №3 . - С. 41-44.
10. Шульга А. М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи : монографія. — Х. : Майдан. — 2013. — 412 с.
11. Шульга А. М. Обхід закону як вид зловживання правом // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2010. — № 3 (50). — С. 11–20.
12. Шульга А. М. Право і свобода волі особи // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 988. Серія «Право». Випуск 10, 2011 рік. — С. 29–34.
13. Шульга А. М. Склад правомірної поведінки особи, його особливості // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2011. — № 3 (54). — С. 59–64.
14. Шульга А. М. Особливості суб'єктивної сторони як елемента складу правомірної поведінки особи // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2011. — № 4 (55). — С. 88–95.
15. Шульга А. М. Юридично значуща поведінка особи: поняття, основні ознаки // Форум права. — 2011. — № 4. — С. 1100–1103 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12sampo.pdf>.
16. Шульга А. М. Загально-психологічна і спеціально-психологічна характеристика — основні види характеристики внутрішньої сторони правомірної поведінки особи // Право і Безпека. — 2011. — № 5 (42). — С. 34–38.

- 17.Шульга А. М. Зміст суб'єктивної сторони як елемента складу правомірної поведінки особи // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1000. Серія «Право». Випуск 11, 2012 рік. – С. 24–27.
- 18.Шульга А. М. Об'єктивно протиправне діяння, об'єктивно правомірна поведінка // Форум права. – 2012. – №3. – С. 846–849 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-3/12samopp.pdf>.
- 19.Шульга А. М. Страх притягнення до юридичної відповідальності як мотив правомірної поведінки особи / А. М. Шульга // Право і Безпека. – 2012. – № 5 (47). – С. 51–55.
- 20.Шульга А. М. Поведінкові елементи правового статусу особи // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції. (м. Харків. 25 квіт. 2014 р.). – Х. : ХНУВС, 2014. – С. 306–308.
- 21.Шульга. А. М. Категорія «добровільність» у контексті дослідження суб'єктивної (внутрішньої) сторони правомірної поведінки особи // «Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі» : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19–20 груд. 2014 р.). – Харків : ГО «Асоц. аспірантів-юристів», 2014. – С. 15–17.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. <https://rada.gov.ua> - офіційний портал Верховної Ради України.
2. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npasearch> - єдиний веб-портал органів виконавчої влади (Урядовий портал).
3. <http://www.ccu.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Конституційного Суду України.
4. www.president.gov.ua - офіційний веб-сайт Президента України.
5. <http://www.ombudsman.gov.ua/> - офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

6. <http://www.vru.gov.ua/> - Офіційний сайт Вищої ради правосуддя.
7. <http://www.rnbo.gov.ua/> - Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України.
8. <https://rp.gov.ua/home/> - офіційний сайт Рахункової палати України.

Юридично значуща поведінка

У сфері правового регулювання суспільних відносин предметом правового опосередкування (приміром, визнання певної дії «правомірною поведінкою» або «правопорушенням»), за загальним правилом, стає *поведінка*, котра має соціальну значущість («позитивну» чи «негативну»), піддається зовнішньому (з боку держави) і внутрішньому контролю.

«Внутрішній контроль», приміром, припускає що людина здатна усвідомлювати значення своїх дій, може керувати ними на основі саморегуляції.

Зазначене пояснюється особливістю *предмета правового регулювання* як такого. Право не регулює будь-які відносини. Існують певні *межі* правового регулювання. В юридичній літературі наголошують, що основою розподілу всіх суспільних відносин на відносини не регульовані правом, частково регульовані правом, регульовані правом є такі критерії як «соціальна необхідність», «державна зацікавленість», «можливість... контролю». Інакше кажучи, основні *властивості* предмета правового регулювання як певної сукупності суспільних відносин, що вже врегульовані або мають бути врегульовані об'єктивним (позитивним) правом - це насамперед усвідомлення суспільних відносин їх учасниками, здатність суспільних відносин бути об'єктом соціального контролю, ціннісне значення суспільних відносин для суспільства і держави. Оскільки право може впливати на життєдіяльність суспільства і держави лише через поведінку людей (їх волю, свідомість), право регулює тільки ті відносини, що мають вольовий характер, тобто виступають у вигляді вольової поведінки.

З огляду на таку прикладну категорію як *«правова кваліфікація»*, поведінка *суб'єкта права* може бути *юридично значущою* або *не значущою*. Термін «юридично значуща поведінка» в юридичній літературі має низку синонімів (є відповідна «альтернативна термінологія»). До кола таких термінів відносяться терміни «поведінка в правовій сфері», «поведінка в сфері правового регулювання», «поведінка в сфері дії права», «правова поведінка». Як правило термін «правова поведінка» (свідомо-вольова,

передбачена правом поведінка, яка тягне за собою юридичні наслідки) використовується в «широкому» трактуванні, тобто термін «правова поведінка» охоплює як *правомірну*, так і *протиправну* поведінку. В літературі зазвичай наголошують, що основними ознаками правової поведінки є її соціальна значущість, вираженість зовні у формі дії чи бездіяльності, свідомо-вольовий характер, регламентованість нормами права, спричинення юридичних наслідків.

Слід наголосити, що термін „правова поведінка” не завжди зустрічається в юридичній навчальній (освітній) літературі (не є загальновизнаним). В навчальній літературі зазвичай просто пишуть в одному із розділів про такі протилежні з точки зору юридичної оцінки види поведінки як «правомірна поведінка» і «правопорушення» (традиційна, класична назва відповідної глави підручника: «Правомірна поведінка, правопорушення, юридична відповідальність»).

Пояснюється зазначене тим, що в літературі не є усталеною точка зору щодо визнання терміна „правова поведінка” як такого, котрий *абсолютно коректно охоплює* усі зазначені види поведінки. На нашу думку, така позиція є цілком слушною. При такому варіанті розуміння коли термін „правова поведінка” охоплює і «правомірну» і «неправомірну» поведінка, цей термін не зовсім гармонійно вписується в понятійний апарат сучасної юриспруденції. Сам по собі цей термін був сформульований ще в «радянський період» вітчизняної юридичної науки (появу терміна „правова поведінка” насамперед слід пов’язувати з працею В.М. Кудрявцева «Правова поведінка: норма і патологія», коли, наприклад, заперечувалася ідея «правової держави», «правового закону» тощо).

Але в сучасній загальнотеоретичній юриспруденції у контексті багатослівних термінів слово «*правове*» стало стійко означати щось *позитивне*, наприклад, у контексті термінів «правова держава», «правові форми діяльності держави», «правовий закон» й т. ін. Окрім того, *нелогічно*,

приміром, «правопорушення» розглядати як вид «правової поведінки», оскільки за своєю *юридичною природою* «правопорушення» – це *антиправова поведінка* («неправова поведінка»). З іншого боку, за бажанням можна знайти певні приклади, скажімо так, протилежного характеру. Приміром, «правовий нігілізм», «правовий волюнтаризм», «правове невігластво» тощо – терміни негативного смислового забарвлення.

Зазначена проблема певною мірою навіть є штучною. Якщо відійти від інерції традиційного, звичного мислення (мислення традиційними, звичними «книжковими» категоріями), слід звернути увагу на те, що відповідну *проблему усуває* термін «*юридично значуща поведінка*». Пояснюється це тим, що даний термін має етимологічно-смислову нейтральність щодо слів «правове», «неправове» і одночасно має властивість охоплення своїм змістом і «правової (правомірної) поведінки» і «протиправної поведінки». Інакше кажучи, поняття «юридично значуща поведінка» є достатньо широким щоб охопити своїм обсягом поняття «правова (правомірна) поведінка» і «протиправна поведінка». Саме тому ми й використовуємо його у подальшому як поняття, що абсолютно коректно охоплює усі існуючі *види поведінки в правовій сфері*, а також одночасно має більш термінологічно підкреслене прикладне значення, ніж можливий як альтернативний термін – термін «поведінка в правовій сфері».

З огляду на основні традиційні ознаки «поведінки у сфері права», такого роду поведінка є поведінкою, котра має *«соціальне значення»*, *«свідомо-вольовий характер»*, *«властивість спричиняти (зумовлювати) юридичні наслідки»*, *«зовні виражена у дії чи бездіяльності»*, *«регулюється юридичними нормами»* («регламентованість правовими нормами»), *«підлягає юридичній оцінці (правовій кваліфікації)»*. Зазначені ознаки є *критерієм* відокремлення, відмежування «поведінки у сфері права» (юридично значущої поведінки) від поведінки в інших, врегульованих соціальними нормами сферах (приміром, у сфері дії норм моралі).

Загальні ознаки юридично значущої поведінки являють собою ті істотні ознаки, котрі властиві даній поведінці як певному різновиду соціальної поведінки. Відповідні ознаки дозволяють (у першому наближенні) відрізнити власне юридично значущу поведінку від *інших видів* соціальної поведінки (юридично нейтральна, моральна, аморальна, звичаєва, політична тощо).

Серед загальних (родових) ознак поведінки у сфері права доцільно насамперед виокремлювати *матеріальні* («соціальні») і *формальні* («спеціально-юридичні») ознаки, сукупність яких являє собою їх *соціальну* («соціально-політичну») і *юридичну* характеристику. Перші дають відповідь на питання, з огляду на які основні *об'єктивні* соціальні ознаки (*соціальну природу*) поведінки законодавець певні їх види визнає правомірними або протиправними. Другі – відображають *юридичну природу* відповідної поведінки, її прямий зв'язок зі змістом тих чи інших *норм права*: є норми права, котрі *передбачають* певні варіанти поведінки, їх ознаки як юридично значущі. Приміром, відомо, що визначення поняття злочину як юридично значущого діяння може бути *формальним* (відображає його юридичну природу, юридичні ознаки: кримінальний закон передбачає певне діяння як каране), *матеріальним* (робиться наголос лише на його соціальній природі, суперечності певним соціальним цінностям). Але *формально-матеріальне* визначення (злочин – суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння), котре поєднує в собі його соціальну і юридичну характеристику вважається більш досконалим, оскільки надає можливість відповіді на питання: «Які діяння закон визнає злочином?», «Чому закон визнає дані діяння злочином?» .

Матеріальною ознакою поведінки у сфері права є її, як уже зазначалось, «*соціальне значення*». Для розрізнення *соціального значення* правомірної і протиправної поведінки, на нашу думку, найбільш вдалим є категорії «*позитивна соціальна значущість*» і «*негативна соціальна значущість*», тобто правомірна поведінка має позитивну соціальну значущість (виражається в її соціальній корисності, необхідності,

допустимості), тоді як протиправна поведінка характеризується негативною соціальною значущістю (соціальна значущість злочинів виражається в їх суспільній небезпечності, соціальна значущість проступків – в їх суспільній шкідливості).

Формальною («спеціально-юридичною») ознакою юридично значущої поведінки є її *зовнішній вираз* (об'єктивованість) у формі дії або бездіяльності. Інакше кажучи, юридично значуща поведінка – це завжди певна конкретна дія чи бездіяльність, конкретний акт поведінки людини, який здійснюється у певній обстановці, у певному місці, у певний час. Лише відповідна зовнішньо виражена активність людини знаходиться у сфері правового регулювання, може бути об'єктом її юридичної оцінки. Формальною ознакою також є те, що юридично значуща поведінка є проявом певного стану *інтелектуальної* («когнітивної») і *емоційно-вольової* сфери *психічної діяльності* особи.

Юридично значуща поведінка (за загальним правилом) є поведінкою, котра має «свідомо-вольовий характер», тобто кількісно більша частина такої поведінки як *масового явища* є зовнішнім виразом свідомості і волі людини (особа усвідомлює соціальне значення своєї дії чи бездіяльності, здатна керувати своєю поведінкою). У цьому плані класичним прикладом може бути укладення *дієздатною* людиною правочину, скоєння *осудною* людиною вбивства, крадіжки тощо. Відповідна свідомо-вольова поведінка розглядається як прояв певного відносно *нормального* стану *психічної діяльності* людини на момент її (поведінки) здійснення.

Проте у даному контексті доцільно звернути увагу й на те, що загалом юридичне значення має і поведінка, котра *формально* не є *свідомим і вольовим результатом* зовнішнього виразу в ній людської особистості. Являє собою прояв певного *патологічного* стану *психічної діяльності* людини на момент здійснення відповідної поведінки. Щодо даного роду випадків норми

права також передбачають відповідні юридичні наслідки: виникнення або унеможливлення виникнення певних правовідносин. Приміром, чинний Цивільний кодекс України передбачає «правові наслідки вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними» (ст. 225), «правові наслідки вчинення правочину недієздатною фізичною особою» (ст. 226) – відповідний правочин може бути визнаний недійсним, нікчемним. Чинний Кримінальний кодекс України містить положення, відповідно до якого «не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати своїх дій або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану» (ст. 12). Більш того, юридичне значення може мати, приміром, і *неусвідомлюване* дотримання кримінально-правової заборони, тобто коли людина фактично не порушує відповідну заборону, хоча *не знає* про її існування – за формальними ознаками така поведінка є *правомірною*.

Загалом же поведінка *недієздатної* або *неосудної* особи формально завжди є *неусвідомлюваною, невольовою* поведінкою, у зв'язку із чим і визначаються її відповідні юридичні наслідки, хоча реально певні *елементи* усвідомлюваної розумової, вольової психічної діяльності притаманні, приміром, і людині, яка навіть знаходилась під час вчинення злочину у стані «неосудності», тобто реально чітко розмежувати на практиці «нормальне» і «патологічне» з точки зору сучасної психіатрії, як наголошують в літературі, є достатньо складною проблемою.

У зв'язку із зазначеним, необхідно звернути увагу на те, що не тільки *нормальний* чи *патологічний* стан психічної діяльності людини може

враховуватись при юридичній оцінці поведінки особи. Відповідне значення може мати і певний *проміжний стан* (інтелектуальний, емоційний, вольовий стан). Так, наприклад, відповідно до ст. 67 Кримінального кодексу України вчинення злочину у стані *алкогольного сп'яніння* (знижується рівень самоконтролю, швидкості реакції, розумових процесів тощо) є *обтяжуючою обставиною* при призначенні покарання, тоді як ст. 66 даного кодексу передбачає, що вчинення злочину під впливом *сильного душевного хвилювання*, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого є *обставиною, що пом'якшує* покарання. Прикладом *проміжного стану* психічної діяльності особи може бути і стан *обмеженої осудності*, передбачений ст. 20 Кримінального кодексу України. Вчинення злочину у стані *обмеженої осудності*, коли в силу наявності психічного розладу («психічної аномалії») людина була *не здатна повною мірою* усвідомлювати свої дії та керувати ними, загалом не унеможлиблює кримінальну відповідальність за вчинене, але враховується судом при призначенні покарання (є підставою для застосування примусових заходів медичного характеру).

З огляду на сказане вище, більш точною має бути вказівка не на «свідомо-вольовий характер» юридично значущої поведінки, як на одну із її ознак, а на те, що даного роду поведінка є *зовнішнім виразом* певного стану («нормального», «проміжного», «патологічного») *свідомості, волі* людини. Інакше і більш точніше кажучи, – є *проявом певного стану інтелектуальної і емоційно-вольової сфери психічної діяльності особи* («інтелектуальний аспект» і «емоційно-вольовий аспект» або «інтелектуальний аспект» і «вольовий аспект» психічної діяльності особи – традиційна для юриспруденції термінологія у контексті визначення «дієздатності», «осудності» тощо).

Такого роду формулювання є більш абстрактним, більш широким за обсягом і тому більш адекватним об'єктивній реальності. Додатковим аргументом правильності саме такого формулювання є і те, що у даному контексті не слід ототожнювати, необхідно розрізнявати категорії «предмет правового регулювання» і «юридично значуща поведінка». *Предмет правового регулювання* – це дійсно лише *вольова, усвідомлювана поведінка*, але *юридичне значення*, як уже було встановлено (доведено) вище, має не тільки «свідома і вольова поведінка», тобто юридично значуща поведінка – це не зажди поведінка, що контролюється їх свідомістю і волею.

Ще одна формальна ознака юридично значущої поведінки – її *відповідність або невідповідність нормам (принципам) права* (адекватність чи неадекватність *моделям поведінки*, передбаченої нормами, принципами права, змістом тих чи інших «юридичних прав», «юридичних обов'язків», «законних інтересів» тощо).

Формальною ознакою юридично значущої поведінки також є і те, що вона спричинює певні *юридичні наслідки* (позитивні, негативні). Як відомо, дії (бездіяльність) мають значення (статус) *юридичного факту*, тобто є підставою виникнення, зміни, припинення *правовідносин*, котрі припускають виникнення, зміну, припинення у суб'єкта правомірної чи протиправної поведінки відповідних юридичних прав, обов'язків, зумовлюють настаєння юридичної відповідальності або притягнення до юридичної відповідальності й т. ін. Якщо, приміром, «юридична відповідальність» є класичним прикладом *негативного юридичного наслідку* правопорушення, то прикладом *позитивного юридичного наслідку* відповідної правомірної поведінки особи може бути виникнення у людини права, яке надає їй можливість користуватись певним матеріальним благом.

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що *юридично значуща поведінка людини* – це передбачена нормами (принципами) права дія (бездіяльність), яка має соціальне значення (позитивне, негативне), є проявом певного стану (нормального, проміжного, патологічного) інтелектуальної і емоційно-вольової сфери психічної діяльності людини, може бути предметом правової кваліфікації (юридичної оцінки) для визначення її відповідності або невідповідності вимогам норм (принципів) права, вирішення питання про її правові наслідки (позитивні, негативні).

Правомірна поведінка

У сфері правового регулювання суспільних відносин правомірна і протиправна поведінка є тими основними видами поведінки суб'єктів права, котрі зазвичай стають предметом уваги юристів-практиків. Юристи-вчені наголошують, що з огляду на обсяг поняття «правова поведінка», правова поведінка - це правомірна поведінка і протиправна поведінка.

В науковій юридичній літературі особливість правової поведінки як вида соціальної поведінки визначається тим, що вона є результатом зовнішнього прояву свідомості, волі її суб'єкта у формі діяння, тобто дії або бездіяльності, такого роду діяння завжди є соціально значущим, його здатність зумовлювати певні юридичні наслідки є результатом того, що дане діяння знаходиться у сфері правового регулювання - сфері регламентації суспільних відносин нормами права, або, інакше кажучи, така поведінка регламентується нормами права.

В юридичній літературі такі терміни як "правомірна поведінка" та "законослухняна поведінка" нерідко використовуються як синоніми. Правомірна поведінка є

поведінкою, котра за формально-юридичними ознаками є адекватною нормативно-правовим вимогам до поведінки суб'єктів права у даній країні.

Формально-юридичні ознаки правомірної поведінки є підставою її виокремлення стосовно інших видів соціальної поведінки, вони виражають відповідне оцінне ставлення суспільства й держави до поведінки, яка визнається у даній країні правомірною. Визначення поведінки суб'єкта права як правомірної припускає, що така поведінка завжди так чи інакше має зв'язок з позитивним правом, його нормами, принципами.

Орієнтуючись на ознаки правомірної поведінки, слід зазначити, що т. зв. матеріальною ознакою такої поведінки є її позитивна соціальна значущість. Конкретизованим виразом останньої зазвичай є суспільна корисність правомірної поведінки. Суспільна корисність правомірної поведінки вказує на те, що така поведінка у тій чи іншій мірі є суспільно корисною, на відміну від суспільно шкідливих або суспільно небезпечних неправомірних діянь.

З іншого боку, суто юридична оцінка („правова кваліфікація“) поведінки суб'єкта права як правомірної припускає врахування таких її ознак як об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона, котрі є ознаками (елементами) т. зв. складу правомірної поведінки. Усю сукупність необхідних ознак складу того чи іншого конкретного виду правомірної поведінки передбачають відповідні норми права. Наприклад, суб'єктом правочину може

бути тільки дієздатна особа. Об'єктом правочину можуть бути тільки речі не вилучені з цивільного обороту

Об'єктивна сторона правомірної поведінки припускає насамперед наявність факту відповідної фізичної дії чи бездіяльності суб'єкта права. Для кваліфікації правомірної поведінки зазвичай достатньо наявності виключно дії або бездіяльності, що відповідає нормам, принципам права. Але іноді законодавець надає юридичного значення присутності або відсутності в поведінці такого суб'єкта права як фізична особа певних елементів психологічної структури особи (наприклад, будь-яка угода повинна бути добровільною), у таких випадках мова може йти про необхідність встановлення суб'єктивної сторони правомірної поведінки, котру слід визначати як певний, нормативно передбачений психологічний зміст дії чи бездіяльності фізичної особи.

Основні види правомірної поведінки

Основні види правомірної поведінки можна визначати орієнтуючись на різні критерії. Так, приміром, з огляду на коло суб'єктів права такими видами є відповідна поведінка фізичних, юридичних осіб, держави, державних органів, державних підприємств, установ, організацій, приватних підприємств, приватних підприємців тощо. З огляду на об'єктивну сторону - це відповідні дії чи бездіяльність суб'єктів права. За ставленням законодавця до правомірної поведінки вона може бути як бажаною, так і допустимою або необхідною. За формою безпосередньої реалізації права, його

норм, різних за характером правила поведінки, правомірною є поведінка у формі використання суб'єктивного права, наданого суб'єкту права відповідною нормою права, або поведінка у формі виконання юридичного обов'язку, покладеного на суб'єкта права нормою права, поведінка у формі дотримання заборони, передбаченої певною нормою права. Серед видів правомірної поведінки за спрямованістю волі розрізняють юридичні вчинки, правочини, адміністративні акти.

За характером мотивації правомірна поведінка може характеризуватись як принципова, якщо вона визначена внутрішнім переконанням у необхідності чинити правомірно, звичною, якщо внутрішньою причиною зазначеної поведінки є звичка здійснювати у своїй поведінці той чи інший правовий припис, конформістською, якщо з огляду на внутрішню сторону поведінки вона свідчить про прагнення людини чинити так, як чинять інші люди, маргінальною, якщо страх застосування санкцій за неправомірне діяння є внутрішньою причиною правомірної поведінки.

Питання про мотивацію правомірної поведінки є одним із основних питань дослідження т. зв. психології правомірної поведінки, котра вказує на необхідність розрізнення мотивів і стимулів такого виду людської поведінки як правомірна поведінка. На відміну від мотивів як внутрішніх чинників поведінки людей, стимули правомірної поведінки представляють собою відповідний зовнішній вплив, спрямований на спонукання особи чинити правомірно. Зазначену стимулюючу функцію щодо здійснення людиною

відповідних позитивних з точки зору права дій або, навпаки, щодо утримання від здійснення людиною певних негативних з точки зору права дій, приміром, виконують заохочення за правомірну поведінку, або санкції, передбачені як юридичний наслідок правопорушення.

Правопорушення: поняття, види

Правопорушення є прямою протилежністю правомірній поведінці. Правопорушення являє собою *діяння, яке є соціально шкідливим, протиправним, винним, вчинення котрого припускає притягнення суб'єкта правопорушення до юридичної відповідальності.*

Правопорушення характеризується наявністю ознак, котрі його відрізняють як від інших видів соціальної поведінки, так і від такого виду правової поведінки як правомірна поведінка. Правопорушення - це завжди певне діяння (дія чи бездіяльність). Таке діяння є соціально шкідливим, за іншою термінологією воно може визначатись як суспільно небезпечне або суспільно шкідливе діяння. Таке діяння завжди є діянням протиправним, винним, воно спричинює настання для його суб'єкта („суб'єкта правопорушення”) характерного юридичного наслідку - юридичної відповідальності.

Правопорушення це свідомо-вольовий акт поведінки особи, який знайшов вираз у дії або бездіяльності, тобто діянні. Події хоча й можуть констатуватись як соціально негативні за своєю значущістю, проте, на відміну від діянь, події виникають незалежно від волі й свідомості людей і тому вони не можуть

визначатись як правопорушення. Не може визначатись як правопорушення і напрям думок людини, котрий потенційно може, але ще не знайшов свого втілення в діянні-правопорушенні, тобто відповідний внутрішній стан людини, який ще не знайшов свій зовнішній прояв в діянні-правопорушенні не є правопорушенням.

Суспільна небезпечність або суспільна шкідливість діяння-правопорушення припускає, що таке діяння у відповідній мірі має негативну соціальну значущість для суспільних відносин, цінностей, притаманних даному суспільству. Зазначена соціальна значущість в юридичній літературі визначається як матеріальна підстава визнання певного діяння правопорушенням.

З формально-юридичної точки зору, правопорушення - це діяння, котре порушує норму права, тобто воно має таку ознаку як протиправність. Остання в юридичній літературі визначається як юридична підстава визнання діяння правопорушенням. Іноді буває так, що об'єктивно суспільно небезпечні або суспільно шкідливі діяння ще не визнані такими законодавцем, тобто нормативно не визнані ним як протиправні. Наприклад, певний період часу формування ринкових відносин в Україні відбувалося за відсутності в кримінальному кодексі статті, що передбачає відповідальність за фіктивне банкрутство. І навпаки, іноді виникає ситуація, коли діяння об'єктивно втратило свою суспільну небезпечність або шкідливість, проте не скасовано норму права, що встановлює відповідальність за дане діяння.

Слід зазначити, що не будь-яке об'єктивно протиправне діяння (наприклад, необхідна оборона) є правопорушенням. Останнє одночасно є і винним діянням. Винність діяння вказує, що діяння-правопорушення - результат свідомого прояву особою своєї волі шляхом вибору й здійснення протиправного варіанту поведінки серед можливих інших варіантів. Наявність вини у суб'єкта правопорушення, за загальним правилом, припускає його притягнення до юридичної відповідальності, тоді як відсутність вини, за загальним правилом, унеможлиблює юридичну відповідальність.

Діяння-правопорушення спричинює юридичну відповідальність (у вигляді застосування санкцій до суб'єкта правопорушення), котра є відповідною реакцією держави на правопорушення. Безглуздо визнавати діяння правопорушенням, не встановлюючи міри відповідальності за нього, тому немає правопорушення там, де не передбачена юридична відповідальність.

Орієнтуючись на законодавство сучасних країн, серед правопорушень традиційно насамперед розрізняють такі їх види як злочини (суспільно небезпечні діяння) та проступки (суспільно шкідливі діяння). Які діяння є злочинами визначає кримінальне законодавство, за їх скоєння настає максимально сувора юридична відповідальність. Проступки передбачає інше (не кримінальне) законодавство, вони тягнуть менш сувору юридичну відповідальність, котра є обов'язком правопорушника примусово перетерпіти негативні наслідки, передбачені санкцією порушеної ним норми права.

Новим Кримінальним процесуальним кодексом України (2012 р.) впроваджено, зокрема, нове поняття "кримінальне правопорушення". Види кримінальних правопорушень (за критерієм тяжкості): злочини та кримінальні проступки. Поняття "кримінальний проступок" у даному кодексі відсутнє, проте регламентована (визначена) процедура розгляду такого роду правопорушень, включаючи і процедуру спрощеного провадження. Досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється за загальними правилами досудового розслідування. Під час досудового розслідування кримінальних проступків не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою.

Склад правопорушення

Одним із наслідків вирішення в юриспруденції проблеми притягнення суб'єкта правопорушення до юридичної відповідальності є поява категорії „склад правопорушення”, котра охоплює коло спеціально-юридичних ознак правопорушення, тобто тих, що мають значення для юридичної оцінки діяння як правопорушення і є необхідною та достатньою підставою юридичної відповідальності (у вузькому значенні, оскільки у широкому значенні підставою юридичної відповідальності є наявність трьох підстав: нормативної, фактичної, процесуальної).

«Склад правопорушення» - юридична категорія, котра характеризує *нормативно визначені (нормативно передбачені)*

об'єктивні, суб'єктивні ознаки діяння, які вказують на нього як на правопорушення, є сукупністю певних елементів, передбачених законодавством як модель правопорушення, його юридична конструкція. Зазначені ознаки, або, інакше кажучи, "елементи складу правопорушення" - це „суб'єкт правопорушення“, „об'єкт правопорушення“, „об'єктивна сторона правопорушення“, „суб'єктивна сторона правопорушення“.

Суб'єктом правопорушення може бути відповідний деліктоздатний суб'єкт права (наприклад, фізична, юридична особа). Об'єкт правопорушення - це охоронювані правом суспільні відносини, або з іншої точки зору – певні матеріальні чи нематеріальні блага, соціальні та особисті цінності, яким наноситься шкода діянням. Об'єктивна сторона правопорушення - це протиправне діяння (дія, бездіяльність), суспільно небезпечний або шкідливий результат (наслідок) даного протиправного діяння, причинний зв'язок (об'єктивний зв'язок між діянням і його наслідком, що припускає: діяння передуює наслідку в часі, є необхідною передумовою його неминучого виникнення) між діянням і його суспільно небезпечним або шкідливим результатом (наслідком). Об'єктивну сторону правопорушення можуть доповнювати: місце, час, спосіб здійснення діяння. Суб'єктивна сторона правопорушення - це насамперед вина як певне психічне ставлення особи до свого протиправного діяння і його суспільно небезпечного або шкідливого наслідку (результату).
Форми вини: умисел, необережність. Поряд із виною юридичне

значення як елементи суб'єктивної сторони також іноді можуть мати, приміром, мотив, мета протиправного діяння.

Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під юридично значущою поведінкою?
2. Які є види юридично значущої поведінки?
3. Що таке правомірна поведінка?
4. Які є види правомірної поведінки?
5. Що таке правопорушення?
6. Які ознаки має правопорушення?
7. Які є види правопорушення?
8. Що таке склад правопорушення?
9. Які структурні елементи має склад правопорушення?
10. Що таке вина як ознака суб'єктивної сторони складу правопорушення?